

Kartaago retseptsioonist Kolmandas Riigis

Henn Käärik

SISUKOKKUVÕTE

Antiikse Põhja-Aafrika võimsal Kartaago impeeriumil (umbes 814 e.m.a kuni 146 e.m.a) oli märkimisväärne mõju meile tuntud maailma ajaloo kujundamisel. Kartaagolased ja foiniiklased olid sisuliselt üks ja sama rahvas, viimased omakorda muistsetele juutidele keeleliselt ja kultuuriliselt lähim rahvas.

Muistse Kartaago teemaksvõtt seoses Kolmanda Reichiga võib esmapilgul tunduda üllatav. Kartaago kokkupuuted Kesk-Euroopa ajalooga tunduvad olema kauged ja tähtsusetud. Ometi oli Kartaago probleemide käsitus sellel perioodil oli mitmetahuline ja uskumatult dünaamiline.

Ideoloogiale põhinev rassiteooria paradigma sai ajalooteaduses väga mõju-kaks. Samas ei olnud see paradigma ainumäärav ja paljud ajaloolased suutsid säilitada akadeemilise iseseisvuse. Reichi kõrgeimas ešelonis oli ideoloogial – vastupidiselt kõikidele ootustele – pigem teine tähendus. Juba 1944. aasta lõpul, kui Saksamaa olukord oli lootusetu, võttis riiklik propaganda üha enam omaks „ajaloo kaardi.“ End Vana-Roomaga samastunud Kolmas Reich hakkas üha jõulisemalt esile tõstma Kartaago teemat. Viimase kuulumine rassiliselt võõrasse kultuuriruumi ja Hannibali semiitlik päritolu ei olnud enam oluline. Palju olulisemaks sai asjaolu, et antiikaja silmapaistva väejuhina kehastas tema isik kõigi aegade suurimat eksistentsiaalset ohtu roomlastele. Ja nagu roomlased pääsesid Teises Puunia sõjas pigem juhuse kui sõjalise üleoleku tõttu, lootsid ka Hitler ja Goebbels kuni viimase hetkeni, et ajalugu võib olla nende suhtes heatahtlik ja ennast korrata.

MÄRKSONAD: Muistne Kartaago, Vana-Rooma, Teine Puunia sõda, Hannibal Barca, II maailmasõda, Kolmas Reich, rasside võitlus, natside propaganda

HENN KÄÄRIK *Tartu Ülikooli emeriitdtsent*

E-post: henn.kaarik@ut.ee

ABSTRACT

On the reception of Carthage in the Third Reich

The mighty empire of ancient North Africa, Carthage (ca. 814 BC to 146 BC), had a significant say in shaping world history as we know it. Carthaginians and Phoenicians were substantially one and the same ethnos, the latter linguistically and culturally closest nation to the ancient Jews.

Thematisation of Ancient Carthage in connexion with the Third Reich may seem surprising at first glance. Carthage's contact with the of Central European history seems distant and unimportant. However, the approach to Carthage's problems in this period was multifaceted and incredibly dynamic.

Ideologically based race-theoretical paradigm expectedly became influential in historical science. At the same time, this paradigm was not the only defining one and many historians managed to maintain an academically relevant line. In the highest echelon of the Reich, ideology had – against all expectations – rather a secondary meaning. Already at the end of 1944, Germany's situation being hopeless, state propaganda increasingly adopted the “historical card”. The Third Reich, identifying itself with ancient Rome, introduced the theme of Carthage more and more forcefully. Its belonging to a racially alien cultural space and Hannibal's Semitic origin were no longer decisive. It was considerably more important that, as the most brilliant general of antiquity, the latter personally embodied the greatest existential threat to the Romans ever. And just as the Romans were saved by chance rather than military superiority in the Second Punic War, Hitler and Goebbels also hoped until the last moment that history was benevolent and could deem necessary to repeat itself.

KEYWORDS: ancient Carthage, ancient Rome, Second Punic war, Hannibal Barca, World War II, Third Reich, struggle of races, Nazi propaganda

HENN KÄÄRIK *Associate Professor Emeritus, University of Tartu*
E-mail: henn.kaarik@ut.ee

*Delendam esse Carthaginem, delendam esse Hierosolymam*¹

Antiikse Põhja-Aafrika võimsal impeeriumil Kartaagol (ligikaudu 814 e.m.a kuni 146 e.m.a) oli öelda kaalukas sõna meile teadaoleva maailmaajaloo kujunemisel. Kartaagolased ehk puunlased² ning foiniiklased³ olid *de facto* üks ja

1 Hävitada tuleb Kartaago, hävitada tuleb Jeruusalemm.

2 Ld *Poeni* — ‘puunlased’.

3 Ld *Phoenices* — ‘foiniiklased’

sama etnos, viimased aga keeleliselt ja kultuuriliselt vanaaja juutide lähim sugulasrahvas. Kartaago kuulumine semiidi maailma ahendas tunduvalt selle ajaloo uurimis- ning tõlgendusvõimalusi Kolmandas Riigis, kus ametliku ideoloogia nurgakivi oli lepitamatu võitlus aaria-põhja ning semiidi-juudi rasside vahel. Ehkki ideoloogilise surve deformeeriv toime oli selgelt tajutav, suutis osa ajaloolasi säilitada vajaliku akadeemilise iseseisvuse.

Õeldu kehtib ka 1943. aastal Leipzgis ilmunud kollektiivse monograafia *Rom und Karthago* kohta, kus panustajad olid nimekad professorid Saksa ja Austria ülikoolidest. Projekti valmistati kaua ette ning sellest pidi kujunema „õige“ antiikajaloo etalon.⁴

Mitmes kirjutises domineeriski poliitiliselt korrektne rassiteoreetiline süvahoovus, mistihti peale ei jätanud faktidele ega kogunisti elementaarloogikale sõnaõigust.

Sissejuhatavas osas „Meie küsimusepüstitus“ määratles Tübingeni Ülikooli professor Joseph Vogt raamatu kreedo: see otsustavate tagajärgedega konflikt, kus määravalt põhjamaise Rooma vastas seisis võõra rassilise struktuuriga Kartaago, oli tingitud rahvaste verepärandist (*Blutserbe*) (Vogt 1943: 7). Kahe rassivõõra rahva võitlus pidi paratamatult lõppema Rooma võiduga. Semiitliku Kartaago hävitamisele 146 e.m.a omistas Vogt seejuures maailmaajaloolise tähenduse. Tõsi, autor mõõnis, et sellega polnud Kartaago ajalugu veel täielikult lõppenud, vaid jätkus hiljem Rooma impeeriumi koosseisus (Vogt 1943: 6).

Grazi Ülikooli professor Fritz Schachermeyr tõstis esile Kartaago mentaliteedis esinevat fundamentaalset vastuolu ühelt poolt hamiidi rassi võitluslikkuse ja teiselt poolt armenoidse *resp.* Ees-Aasia rassi salakavaluse ning selgrootuse vahel. Viimase elemendi ebaproportsionaalselt suur osakaal olevat saanud Kartaagole saatuslikuks (Schachermeyr 1943: 36).

Marburgi Ülikooli professor Fritz Taeger tõstis muu hulgas küsimuse võimalikest Kreeka mõjudest Kartaagole, pidades neid siiski väheolulisteks. Autor vaidles vastu neile ajaloolastele (V. Ehrenberg jt), kes olid nt Hannibalis näinud hellenismi eestvõitlejat Kartaagos (Taeger 1943: 59). Tegemist oli

4 *Rom und Karthago: Ein Gemeinschaftswerk.* Hrsg. von Joseph Vogt. Leipzig: Koehler & Amelang, 1943.

tollastes tingimustes tundliku teemaga, arvestades semiidi päritolu barkiidide suguvõsa (Hamilkar, Hannibal jt) militaarse mõtte üleolekut roomlaste omast (vrd Schlieffen 1936).⁵ Seega polnud üllatav, et mõnedki rassiteoreetikud nägid siin võimalust lahendada probleem nõ kreeka geenide abil, esitamata seejuures usaldusväärset tõendusmaterjali (Günther 1966: 118). Kindlasti olid barkiidid erinevalt roomlastest hellenistliku maailmaga tihedalt seotud, ent hoopis teises, kultuurilises ja maailmavaatelises tähenduses.

Innsbrucki Ülikooli professori Franz Miltneri kirjutises „Rooma ja Kartaago sõjapidamise iseloom ning seaduspärasused“ pidi paratamatult silma torkama autori originaalne lähenemine Teisele Puunia sõjale.⁶ Kõigepealt teadis Miltner öelda, et võitlusvormid polevat suvaliselt edasiantavad, vaid on „justkui liigiomased ning olemuslikult tingitud“ (*artgebunden und wesensbedingt*) (Miltner 1943: 253). Mitte just kõige selgemast teemakäsitlusest selgus, et Kartaagole oli üldse omane nõ vahendatud, defensiivne sõjapidamine (Miltner 1943: 217–219), millist taktikat olevat kasutanud ka Hannibal. Nimelt olla viimane Trebia ja Cannae lahingutes Rooma armee ümber piiranud mitte „päris rünnaku“ (*eigener Angriff*), vaid oma tsentri ja tiibade taandamise ning „sissepööramise“ (*Einschwenken*) abil (*Ibid.* 227–235).⁷ Käsitlusest aimdus tõepoolest unikaalne idee: vastase õigeks ümberpiiramiseks oleks Hannibal pidanud Cannae lahingus tiibadel seisnud Liibüa raskejalaväe pöörama mitte „sissepoole“, roomlaste vastu, vaid väljapoole, seljaga roomlaste suunas. „Vastu ootusi“ Hannibal võitis, tsentris „päris rünnaku“ ette võtnud roomlased jätsid aga Cannae lahinguväljale maha üle 70 000 mehe.

Ootuspäraselt oli autori arvates defensiivne ka Hannibali strateegia: Trasi-menuse ja Cannae lahingute järel ei rünnanud ta Rooma linna, vaid jäi ootama viimasega liidus olnud Itaalia hõimude ületulekut Kartaago poolele. Hannibali strateegiline idee olevat seisnenud „vaenlase jõudude sidumises ning võimalikult ulatuslike ähvarduste loomises, isiklikult otsustavasse lõpp-lahingusse astumata“ (Miltner 1943: 243). Tuleb siiski arvestada, et äärmiselt keeruline oli „isiklikult astuda lõpplahingusse“, mida roomlased hoolega

5 Koguni Reichi juhtiv teadus- ja kasvatusteoreetik Ernst Krieck oli sunnitud mõnma Hannibali „erakordset geniaalsust“ (Krieck 1933: 78).

6 Kartaago ja Rooma pidasid omavahel kolm sõda, mida hakati nimetama Puunia sõdadeks: 264–241 e.m.a, 218–201 e.m.a ning 149–146 e.m.a.

7 Ilmselt on „päris rünnaku“ all silmas peetud lihtsat frontaalrünnakut, mida kinnitavad ka toodud näited mõnest teisejärgulisest lahingust teisejärguliste Kartaago väejuhtide vastu.

vältisid: pärast Cannaed pidasid roomlased 16 aasta jooksul tarvilikuks hoiduda igasuguse „aaria ründava idee“ kasutamisest Hannibali vastu. Seda asjaolu kinnitavad eranditult kõik antiikallikad.

Raamatu lõpetas juba mainitud Joseph Vogt. Rooma vabariigi asendumine keisririigiga oli autori arvates kaasa toonud lubamatu rasside segunemise. Sellega seenduvalt võttis professor kriitilise vaatluse alla Severuste keisridünastia (193–235 m.a.j) Roomas. Kirjutaja arvates polnud mingit kahtlust, et tegu oli puhtalt puuni rahvusest valitsejatega, mis tähendas ühtaegu otsustavat pööret Rooma ajaloos. Kuivõrd nii keiser kui ka mitu senaatorit olid juba puuni päritolu, muutus muuhulgas suhtumine Rooma riigi suurimasse vaenlasse üle aegade: „Kustusid vaen Hannibali vastu ning kibe mälestus rahvastesõjast. Roomluse mandumine (*die Entartung des Römertums*) oli saavutanud kõrgpunkti.“ (Vogt 1943b: 366). Loogiliselt arutledes pidi Vogt jõudma tüluka küsimuseni: kuidas siis hinnata Kartaago ja Rooma ajaloolise vastasseisu lõpptulemust?

Ülejäänud autoritel õnnestus üldjoontes jääda akadeemilise ajalookäsitluse raamesse. Sellest johtuvalt ei täitnud koguteos tervikuna aga seatud eesmärki: „põhjendada rassivastuolu määravat tähendust Rooma ja Kartaago vahelises võimuvõitluses“. Ametlik parteiline kriitika oli hävitav: töö tulemused „on küsitavad ja silmatorkavalt tühised“ (Losemann 1977: 115).

Siirdudes edasi puhtideoloogilisele tasandile, võiks etteruttavalt täheldada huvitavat asjaolu. Suures plaanis oli antisemitism siin küll maailmavaateliseks lähtepunktiks, ent Kartaagoga seenduvalt ei omistatud sellele määravat tähendust, vähemalt mitte *Reich*’i juhtkonnas. Erandiks oli baltisakslane Alfred Rosenberg, kes veel 1920. aastatel võttis Kartaago kaks korda möödaminnes teemaks. *Reich*’i tähtsuselt teises kanoonilises oopuses *Kahekümnenenda sajandi müüt* rõhutas autor esmalt Kartaago purustamise erakordset tähendust, kahetsedes seejuures, et väärt mõte liiga hilja teoks tehti:

Kartaago hävitamine oli rassiajalooliselt tohutult tähtis sündmus: seeläbi säästeti hilisemat Kesk- ja Lääne-Euroopa kultuuri selle Foiniikia katkukolde hingusest. Maailma ajalugu oleks võib-olla teisiti kulgenud, kui koos Kartaago purustamisega oleks õnnestunud täielikult hävitada ka kõik teised Süüria ja Ees-Aasia semiidi-juudi keskused. Tituse tegu tuli liiga hilja: Ees-Aasia parasiit ei asunud enam Jeruusalemmas endas, vaid oli juba Egiptusest ja „Hellasest“ oma kombitsad Rooma poole välja sirutanud. (Rosenberg 1930: 55–56)

Rosenbergi ajalooteadmiste valdkonnas valitses eeskujulik anarhia ning reaalset ajalugu asendas võitleva iseloomuga fiktsioon. Kartaago kuulus semiidi-juudi keskuste hulka, võitles aaria printsiipi kehatava Roomaga, oli seega Kolmanda Riigi ajalooline vaenlane ja tuli hävitada, nagu hiljem roomlased hävitasid Jeruusalemma.

Teisel puhul polnud autor rahul etruski preestrite-haruspeksidega, kes olevat ennustanud võitu Hannibali üle üksnes juhul, kui Roomas viiakse taas sisse *Magna Mater*'i kultus (*der Kult der „Großen Mutter“*), keda Rosenberg tõsiteaduslikult ka Ninive „ilusaks armsaks hooraks“ tituleeris (Rosenberg 1930: 67).

Berliin kui Rooma ja Hannibali tankid

Märksa enam palvis muistne Põhja-Aafrika impeerium ühe teise ideoloogi tähelepanu. Juba *Mein Kampf*'is tuli Kartaago kõneks vähemasti kahel korral. Esiteks väljendas tulevane kantsler arvamust, et saanud Puunia sõdadega seotud muredest priiks, „pühendas Rooma riik (*das römische Staatswesen*) end kõrgema kultuuri teenimisele“ (Hitler 1927: 267). Tõe tarvis olgu siiski märgitud, see kõrgem kultuur, mida Rooma riik teenima hakkas, ei tulnud Roomast endast, vaid lakkamatute sõdade käigus alistatud Kreekast ning Lähis- ja Kesk-Ida maadest.

Teiseks saame teada, et rahvaid, kes piisava põhjusega relvad maha panevad, ootab vältimatu hukk. „Kartaago on kõige kohutavam näide sellisest ühe rahva enda süü läbi sündinud hävingust“ (Hitler 1927: 332). Selguse huvides olgu jällegi tähendatud, et ajaloost tuntud Kartaago sai lüüa mitmetel erinevatel põhjustel: mitte viimases järjekorras seetõttu, et pidas võimalikuks sõdida roomlastega hellenistlikus maailmas aktsepteeritud tavade raames.

Teises maailmasõjas juhatas Kartaago temaatika sisse õigupoolest Briti peaminister Neville Chamberlain. Kolmandal septembril 1939. aastal alamkoja ees esinedes kuulutas ta riigi Saksamaaga sõjajalal seisvaks ja tõmbas ühtaegu paralleele alanud uue ning Teise Puunia sõja vahel: Inglismaa võidab selle sõja täpselt samamoodi, kui ta oli aastail 1914–1918 võitnud „Esimese Puunia sõja“ (Domarus 1988: 1343).

Hitler vastas suure hilinemisega 8. novembril Müncheni *Bürgerbräukeller*'is peetud kõnes:

Kui nüüd Inglismaa kuulutab, et see sõda olevat Teine Puunia sõda, siis pole ajalooliselt veel selge, kes on antud juhul Rooma, kes Kartaago. Esimeses polnud igatahes Inglismaa Rooma. Esimeses Puunia sõjas võitis tõepoolest Rooma, Esimeses maailmasõjas ei võitnud aga Inglismaa, vaid võitjaks osutusid teised (kursiiv originaalis — H. K.). Ja Teises — võin teile kinnitada — ei võida kindlasti Inglismaa. (Domarus 1988: 1411–1412)

Segasevõitu sõdade ja sõnade tulevark vajab mõningast selgitust. Et Rooma võitis nii Esimese kui ka Teise Puunia sõja, on vaieldamatu tõsiasi. Chamberlaini toodud paralleelid Rooma ja Inglismaa vahel polnud aga Saksa kantsleri arvates asjakohased, sest Inglismaa ei võitnud Esimest maailmasõda ning kaotab tingimata ka Teise. Kes nimelt oli Esimese maailmasõja võitja, selgus kõne laiemast kontekstist, ning selleks oli ootuspäraselt rahvusvaheline juudi plutokraatia.

Järgnevalt kerkis Kartaago teema päevakorrale 11. detsembril 1941 *Reichstag*'is:

Ja siis liikus Euroopa Hellasest Rooma. Kreeka vaim ja Kreeka kultuur ühinesid Rooma mõtte ja Rooma riigikunstiga. Loodud oli maailmariik, mille tähenduse ja loomevõimene pole tänini jõutud, ületamisest rääkimata. Kolmes raskes sõjas kaitsesid Rooma leegionid Itaaliat Aafrikast lähtuva Kartaago tormijooksu vastu ning võitsid lõpuks. Aga see polnud [...] Rooma, mille eest nad võitlesid, vaid Kreeka-Rooma maailma hõlmav tollane Euroopa. (Verhandlungen 1941: 95A)⁸

Jaanuari lõpus 1942. aastal, kui Berliin hakkas kosuma tagasilöögist Moskva all, pidas Hitler jälle paslikuks arutleda hegemoonia üle ning mõistagi suures ajaloolises plaanis.

Tõelise maailmavalitsuse alus saab olla üksnes oma veri (*eine wirkliche Weltbeherrschung kann nur auf das eigene Blut gegründet werden*). Rooma riik hakkas vabakslastuid (*Freigelassene*) sõjaväkke võtma alles siis,

8 Samas kõnes vähem kui poolteist tundi hiljem kuulutas „suur roomlane“ Euroopa päästmise nimel Ameerika Ühendriikidele sõja (Verhandlungen 1941: 105 B–C); samm, millel olid juba selged riikliku suitsiidi jooned. See oli Hitleri saatustlikumaid kõnesid, milles justkui joonistati välja käimasoleva sõja keskne idee: Reich võitleb õhtumaa tsivilisatsiooni päästmise nimel. *Das Abendland ist in Gefahr*. See väide oli põhjendatud küll Venemaaga peetava sõja puhul, ent Euroopa päästmisega oli selle „päästjal“ kõige vähem asja.

kui oma verejõud oli täienisti ammendatud. Alles pärast Kolmandat Puunia sõda hakati neist leegione moodustama. Kui poleks tulnud kristlust, kes teab, milliseks oleks kujunenud Euroopa ajalugu. Rooma oleks alistanud kogu kontinendi ja hunnide hordid oleks leegionide poolt põrustatud. (Jochmann 2000: 272)⁹

Kolmandal juunil 1942. aastal võttis füürer oma kurikuulsates „Lauavestlustes“ (*Tischgespräche*) kõneks Hannibali sõjalise edu põhjused:

On hämmastav, kui ulatuslikult oli antiikajal tehnika kohandatud sõja ise-loomule. Hannibali võidud ilma elevantideta oluksid sama mõeldamatud kui Aleksander Suure võidud ilma sõjavankriteta. (Picker 1976: 351)¹⁰

Kuu aega hiljem pöördus Hitler elevantide teema juurde tagasi, pidades ots-
tarbekaks neid võrrelda tankidega:

Nii nagu Hannibali ajal osutus kõige efektiivsemaks elevantide kasutamine rünnakul (*Offensivwaffe*), on tänapäeval maismaaoperatsioonide läbi-
viimisel kõige täiuslikumad ja tähtsamad ründerelvad tankid. Ja nii nagu Hannibali elevantid, hakkavad ka tankid pärast seda sõda kaotama oma tähendust, tõrjutakse uute relvade poolt kõrvale ning vahetatakse lõpuks täielikult välja. (Picker 1976: 402)

Mõne päeva möödudes andis kantsler „Lauavestlustes“ aga veel kord mõista, et käimasolevas heitluses on Berliin Rooma, London aga Kartaago (Picker 1976: 421).

Hannibal ante portas!

Sõjasündmuste arenedes hakkas Kartaago problemaatika raskeskese

9 Maailmavõimuks kujunes Rooma alles pärast Puunia sõdu. Seega, kantsleri loogikast lähtudes ei rajatud seda sugugi rassipõhiselt. Peale selle, vabakslastuid (*libertini*) üldjuhul leegionäriks ei võetud, rääkimata sellest, et neist oleks moodustatud leegione.

10 Elevante kasutas Hannibal mulle teadaolevalt kolmes vähemtähtsas lahingus. Kaks esimest leidsid aset Hispaanias enne sõja algust roomlastega. Kolmandas, Trebia lahingus (detsember 218 e.m.a) võis Hannibalil järel olla ligikaudu 25–30 lahinguelevanti. Üheski olulisemas lahingus Hannibal seda „tehnikat“ ei rakendanud. Zama lahingus 202 e.m.a olevat Hannibalil olnud 80 elevanti (Polybios), ent selle lahingu Hannibal väidetavalt kaotas. Teoreetiliselt võis Hannibalil neid siis olla 15–20, kõige tõenäolisemalt mitte ühtki. Polybios, kellelt andmed pärinevad, pole oma *Historiai* Puunia sõdu kirjeldavas osas kuigi usaldusväärne autor. Pole välistatud, et Zama lahing ise — paljude ajaloolaste arvates antiikajaloo saatuslikemaid — oli roomlaste teenistuses seisnud krooniku fantaasia vili (vrd Belkhodja 2018; Mosig, Belhassen 2007). Mis puutub Makedoonia Aleksandri sõjavankri-tesse, siis neid pole keegi kunagi näinud.

muutuma. Enne sõda ja sõja esimestel aastatel oli kahe vanaaja tsivilisatsiooni heitlus hegemoonia pärast osalt teaduslike, suuremalt jaolt aga pseudo-teaduslike ja ideoloogiliste arutluste pärusmaa. Selgitati, millised olid Rooma võidu *rassiteoreetilised* alused. Tõmmati paralleele Rooma impeeriumi ja Kolmanda Riigi vahel. Sõjaliste tagasilöökide taustal süvenes aga *reaal-poliitiline* propagandistlik vajadus otsida abi ajaloost, ent enam mitte rassimütoloogilisel, vaid saksa rahvuse eksistentsiaalse hirmu tasandil. Sellest tulenevalt ei räägitud enam Hannibali semiidi päritolust. Kõigepealt muidugi sellepärast, et ta oli väejuhina — see kumas *nolens volens* läbi koguni Reichi juhtide asjassepuutuvatest märkustest — selgelt võimekam kui tema rassipuhtad roomlastest vastased. Seevastu rõhutati, et ta oli läbi aegade Rooma ohtlikem vaenlane ning üksnes pime usk ettemääratusse olevat päästnud roomlasi kindlana näinud katastroofist. Peale selle oleks Berliini propagandal olnud piisavalt ebamugav põhjendada sakslaste rassipõhise lõppvõidu ootust inglaste, prantslaste ja ameeriklaste üle.

Vahetult pärast Stalingradi katastroofi (mõned autorid on arvanud selle ka 20. sajandi Cannaeks) 13. veebruaril 1943. aastal lubas Goebbels oma päevikus:

Ma aktiveerin nii sise- kui välispoliitiliselt meie propagandistlikku võitlust bolševismi vastu. Ma teen sellest esmaklassilise ja nädalatepikkuse propagandistliku hiigelaktsiooni. Iga artikkel, iga kõne, iga uudis peab lõppema vana Catilina *ceterum censeo*’ga. Me suudame selle parooliga ehk vaenulikkust avalikust arvamusest läbi murda ning kogu rahvusvahelise avalikkuse Nõukogude Liidu vastu häälestada. (Goebbels 1993: 332)

Siinkohal juhtus propagandaministril väike „tööõnnetus“. See polnud kuigivõrd „vana Catilina“, vaid vana Cato, kes olevat iga oma kõne Rooma senatis lõpetanud lausega „mulle näib, et Kartaagot ei tohiks olemas olla“, *videtur et hoc mihi, Carthaginem non debere esse*.

Kolmandal oktoobril 1944. aastal Kölnis peetud kõnes tuli Kartaago taas teemaks:

Vana Rooma pidi aastakümneid võitlema Kartaago vastu ning Hannibal seisis ükskord koguni linna väravate ees, ent Rooma ei kapituleerunud. Üksnes Rooma riigi ja rahva vankumatust tuli tänada selle eest, et paiga, kus oli seisnud Kartaago, võis lõpuks üles kända Rooma ader. (Heiber 1972: 408-409)

Hitleri raadiokõnest 30. jaanuaril 1944. aastal sai publik teada, et natsionaalsotsialistidel õnnestus 11 aastat tagasi — täpselt õigel ajal — luua riik,

mis on suuteline ellu viima seda Euroopa missiooni, mida kunagi täitsid Kreeka Pärsia vastu, Rooma Kartaago vastu ning järgnevatel sajanditel õhtumaad idast lähtuva sissetungi vastu. (Domarus 1988: 2084)

1945. aasta alguses muutus Kartaago teema aina tulisemaks. 29. jaanuaril märkis Goebbels oma päevikusse:

Ma meenutan füürerile Teise Puunia sõja käiku, mis sarnaneb praeguse sõjaga rohkem kui Seitsmeaastane sõda. Füürer on sellega nõus. Tollal langesid ära Rooma latiini liitlased. Hannibal seisis lgavese Linna ees. Ja sellele vaatamata leidis Roomas paar senaatorit, kel jätkus vaprust tingimusteta vastupanuks. Et nemad selles lõpuks üle 18 aasta kestnud kriisis peale jäid, oli eelduseks Rooma maailmariigi loomisel. Ainult seeläbi võib jõuda meie poolt läbiviidava, tulevikku suunatud poliitika ja sõjapidamise mõistmiseni. (Goebbels 1995: 264)

Kui seni oli *Reich*'i propagandas tõmmatud paralleele ennekõike Friedrich Suure peetud Seitsmeaastase ning käimasoleva maailmasõja vahel, siis nüüd murdis ootamatult jõuliselt sisse Kartaago ja Rooma vahel peetud Teine Puunia sõda. Faktilises osas tuleks lisada, et legendaarseks muutunud väljend „Hannibal on väravate ees“, *Hannibal ante portas*, peegeldas roomlaste paanilist hirmu pärast Cannae veresauna 216. aastal e.m.a. Rooma alla liikus Hannibal alles viis aastat hiljem, sedagi taktikalise pettemanöövrina, ilma plaanita Rooma linna tegelikult rünnata, sest siis polnud tal selleks enam jõudu. Teiseks ei saa me ilmselt kunagi teada, palju oli Rooma senatis meelekindlaid, ent täiesti kindlalt oli neid rohkem kui paar.

Natsionaalsotsialistliku Saksa Töölispartei asutamise 25. aastapäeva puhul 24. veebruaril 1945. aastal läkitas füürer parteikaaslastele proklamatsiooni, milles pööras pilgu taas Kartaago suunas:

Kui Rooma pärast Cannae lahingut elas üle oma raskeimaid tunde, ei võitnud ta mitte seetõttu, et püüdis leida argpükslikku kompromissi, vaid meelekindla otsuse tõttu mobiliseerida ellujäämise nimel rahva viimsed jõud. Ja kui isegi Teine Puunia sõda ei suutnud kõrvaldada Aafrika pealetungi, tegi seda Kolmas Puunia sõda. (Domarus 1988: 2205)

Isegi oma viimases proklamatsioonis 11. märtsil 1945. aastal, seekord *Wehrmacht*ile, ei saanud Saksa riigi juht ja kantsler läbi Kartaagota.

Minevikus ei leidu ühtki suurt ajaloolist riiki, kes poleks olnud meiega sarnases olukorras: Rooma Teises sõjas kartaagolaste vastu, Preisimaa Seitsmeaastases sõjas Euroopa vastu etc. (Domarus 1988: 2212)

Ajaloo õel iroonia: Teises maailmasõjas võitles Kolmas Riik kui Preisi monarhia reinkarnatsioon samuti nii Euroopa kui ka asiaatliku Venemaa vastu.

Vahepeal, 1. märtsil oli Goebbels jõudnud pihtida:

Führer andis mulle korralduse avaldada Saksa pressis pikemaid käsitlusi Puunia sõja kohta. Puunia sõda on Seitsmeaastase sõja kõrval suur eeskuju, mille järgi me praegu joonduda võime ja joonduma peame. Tegelikult sobib see meie olukorra tarvis veel paremini kui Seitsmeaastane sõda, sest Puunia sõjal oli maailmaajalooline tähendus, mille mõju on ulatunud üle sajandite. Ka ei leidnud vastasseis Rooma ja Kartaago vahel, täpselt nii nagu praeguseski võitluses Euroopa pärast, lahendust ühes sõjas. Kas antiikmaailma hakatakse juhtima Roomast või Kartaagost, selle otsustas Rooma rahva ja tema juhtide vaprus. (Goebbels 1995: 394)

On mõistlik arvata, et korralduse oli õigupoolest korraldanud minister ise, olles kuu aega varem (vt päeviku sissekanne 29.01.1945) kirjeldanud Hitlerile Teise Puunia sõja temaatika propagandistlikke aspekte. 17. märtsil andis Goebbels oma päevikule teada, et valmistab ette juhtartiklit pealkirjaga „Ajalugu kui õpetaja“, näitamaks ajalooliste eeskujude tähendust kaasaja tarvis. Ühtaegu jäi propaganda suurmeister realistiks:

Ma loodan, et see õnnestub, ent mulle on selge, et sellisel ajal saab tõeliselt mõjus olla üksnes reaalne (sõjaline) edu. (Goebbels 1995: 529)

Artikkel ilmus 1. aprillil Kolmanda Riigi ülimõjukas meediaväljaandes, nädalalehes *Das Reich*:

Siin ja seal kuulukse, sellele sõjale ei leiduvat ajaloos paralleele, seetõttu pole viited minevikule veenvad. Õeldakse, et sõjalis-poliitiline olukord Teises Puunia sõjas või Seitsmeaastases sõjas erineb oluliselt praegusest. [...] Taolised vastuväited ei pea paika. [...] Moraali tõstmiseks ei pea ajaloolised eeskujud igas pisiasjas vastama meie praegusele võitlusele. [...] On selge, et kaasaegseid lahinguid peetakse Puunia sõdadega võrreldes kardinaalselt erinevates tingimustes kardinaalselt erinevate meetoditega.

[---] Ent ajalugu näitab, kuidas rahvas ja tema juhid käitusid tollaste dramaatiliste sündmuste keerises. (Goebbels 1945: 1)

Teise Puunia sõja 18 aasta jooksul pidi Rooma üle elama niipalju lüüasaamisi, et seisis korduvalt kuristiku äärel. Argpüksid rääkisid kapitulatsioonist Kartaagole. Määravaks sai, et selliseid hääli ei võetud kuulda Rooma senatis ega rahva hulgas. [---] Meile pole vaja seletada, et siis polnud mingeid tanke. Me teame seda. Ent Hannibal tuli igasuguse argimõistuse vastaselt elevantidega üle Alpide. Nende ootamatu ilmumine Põhja-Itaaliasse tekitas tollal samapalju hirmu ja õudu, nagu teeavad seda praegu Nõukogude või Anglo-ameerika tankid. [---] Me lükkame jõuliselt ümber väite, et sõja mehhaniseerimine ja motoriseerimine on muutnud sõja põhiolemust, ning meie sajandil sõltub sõdade tulemus üksnes materiaalsetest ressurssidest. [---] Selline arusaamine iseloomustab argu idioote, kes ajasid usutavasti sama juttu Hannibali elevantide kohta Teises Puunia sõjas. [---] Rooma kaotas Cannae lahingus 70 000 meest, peaaegu kogu oma armee, [---] tee Igavese Linnani oli Hannibalile lahti. Ent Rooma ei heitnud meelt ja tema kangekaelsus sai tulevase impeeriumi eelduseks. (Goebbels 1945: 2).

Veel 4. aprillil pidas Goebbels vajalikuks endale päevikus kinnitada, et kõik pole kadunud ning just kujunenud olukord pakub meediale — moraali tõstmiseks — küllaga kirjutamisvõimalusi, ennekoike Teisest Puunia sõjast, Mommseni Rooma ajaloost¹¹ ning Friedrich Suure kirjalikust pärandist. (Goebbels 1995: 676)

Edasi võttis järje üle ajaloolane Walter Frank, kes avaldas samas nädalalehes *Das Reich* 8. ja 15. aprillil kaheosalise artikli: „Hannibal väravate ees: Rooma senat ja rahvas Puunia sõdades.“ Hannibal oli hakkama saanud võimatuga, ületades ületamatud Alpid ja seda veel elevantide seljas. Lisaks ajasid roomlastele kabuhirmu nahka tõmmud numiidlased, kes „langesid nende peale nagu apokalüpsise ratsanikud: tulekahjud ja röövimine, vägivald ja surm tähistasid puunlaste teed Etruuriasse.“ (Frank 1945, 8. April: 3.) Järgnenud katastroofide hoovuses kerkis esile poliitik ja väejuht Fabius Maximus, kel polnud küll hiilgavat mõistust, ent seda olevat kompenseerinud roomlaste suurimaid voorusi: visadus. (Frank 1945, 15. April: 3.) Väljendus see voorus konkreetset selles, et Fabius vältis iga hinna eest lahingut

11 Saksa ajalooteaduse *grand old man* Theodor Mommsen (1817–1903) saigi eeskätt kuulsaks oma *Rooma ajalooga*. Goebbelsi katse Mommsenile apelleerida polnud mõistagi asjakohane. Esiteks vastustas Mommsen kategooriliselt antisemitismi. Teiseks hindas ta Kartaago väejuhti Hannibali märksa kõrgemalt kui roomlasi. (Mommsen 1933: 752–753.)

„arvulises ülekaalus“¹² olnud Hannibaliga ning sai seetõttu hüüdnimeks *Cunctator* (Kõhkleja). Hiljem selgus artiklist, et määravaks sai siiski hoopis teine voorus — nimelt polevat roomlased kunagi „kaotanud usku oma jõudu ning saatusse. (*Ibid.*)

Kaks nädalat enne Berliini langemist — 15. aprillil 1945 — andis Kartaago pihta tulelöögi ka natsionaalsotsialistliku partei ametlik häälekandja *Völkischer Beobachter*, kus ilmus sõjakirjasaatja Hugo Landgrafi sulest artikkel „Rooma triumf Hannibali üle: Sõdalasrahva vastupanujõud otsustas Teise Puunia sõja.“

Hannibal ante portas, selline oli roomlaste hirmukarje pärast Hannibali sissetungi nende maale, mis — ühe erandiga — oli alati olnud nende pühamu. Autor meenutas kirjutises kõiki Roomale osaks saanud õudusi, ennekõike muidugi Cannae lahingut, „ajaloo kuulsaimat surnukambrit“ (*berühmteste Leichenhalle in der Geschichte*). (Landgraf 1945: 4.) Ülimat tunnustust leidis jällegi Fabius, kes olla kehastanud vanimate roomlaste ülevaid voorusi: *prudentia*, *constantia*, *animus invictus* (ettenägelikkus, vankumatus, võitmatu enesekindlus) (*Ibid.*). 20. sajandi Fabius, kelle strateegia vaatamata meeleehtlikule olukorrale peab Saksamaa lõpuks võidule viima, sai teadagi olla üksnes füürer.

Kokkuvõtteks

Kartaago teemaksvõtt seoses Kolmanda Riigiga võib *prima facie* näida üllatav. Kartaago kui vanaaja Põhja-Aafrika impeeriumi puutumus Kesk-Euroopa ajalooa tundub kauge ja vähetähtis. Peale selle lubab Kartaago kuulumine semiidi tsivilisatsioonide hulka justkui ilma raskusteta ennustada tema retseptsiooni põhijooni. Tegelikult oli lähenemine Kartaago probleematikale sel perioodil äärmiselt mitmetahuline ning uskumatult dünaamiline.

Ajalooteaduse raames kujunes küll ootuspäraselt välja ideoloogiliselt suunitletud rassiteoreetiline paradigma. Siiski ei saanud see ainumääravaks ning paljud ajaloolased suutsid säilitada akadeemiliselt asjakohase joone. Ideoloogilisel tasandil, vähemasti Reichi kõrgeimas ešelonis, oli ideoloogial

12 Iseäranis suur ülekaal oli Hannibalil Cannae lahingus: hinnanguliselt 50 000 meest roomaste 90 000 vastu.

endal – vastu ootusi – pigem teisene tähendus. Juba 1944. aasta lõpus oli Saksamaa olukord lootusetu ning Reichi propaganda panustas üha enam „ajaloolisele kaardile“. Kolmas Riik, identifitseerides end Vana-Roomaga, tõi aina jõulisemalt sisse Kartaago temaatika. Ent propagandistlikult määrav polnud enam selle kuulumine rassiliselt võõrasse kultuuriruumi ning Hannibali semiidi päritolu. Fookusse tõsteti ajalooline tõsiasi, et antiikaja geniaalseima väejuhina kehastas viimane *personaalselt* roomlaste jaoks suurimat eksistentsiaalset ohtu. Ja nii nagu Teises Puunia sõjas päästis roomlasi pigem õnnelik juhus kui sõjaline üleolek, lootsid ka Hitler ja Goebbels viimse hetkeni, et ajalugu on heatahtlik ning peab tarvilikuks korduda.

Kirjandus

Belkhodja, Abdelaziz 2018. *Hannibal Barca: l'histoire véritable et le mensonge de Zama*. Tunis: Apollonia Editions.

Domarus, Max (Hrsg.) 1988. *Hitler. Reden und Proklamationen. Kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen*. Leonberg: Pamminger & Partner.

Frank, Walter 1945. Hannibal vor den Toren: Senat und Volk von Rom in den Punierkriegen. — *Das Reich*, 8. April, 3; 15. April, 3–4.

Goebbels, Joseph 1945. Die Geschichte als Lehrmeisterin. — *Das Reich*, 1. April, 1–2.

Goebbels 1993; 1995 = *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Teil II. *Diktate* 1941–1945. Bd. 7; Bd. 15. Hrsg. von E. Fröhlich. München: K.G.Saur.

Günther, Hans 1966. *Lebensgeschichte des römischen Volkes*. Pähl: Hohe Warte.

Heiber, Helmut (Hrsg.) 1972. *Goebbels. Reden*. Bd. 2. Düsseldorf: Droste.

Hitler, Adolf 1925. *Mein Kampf*. 1. Band: *Eine Abrechnung*. München: Verlag Franz Eher Nachfolger.

Hitler, Adolf 1927. *Mein Kampf*. 2. Band: *Die nationalsozialistische Bewegung*. München: Verlag Franz Eher Nachfolger.

Jochmann, Werner (Hrsg.) 2000. *Adolf Hitler: Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944*. München: Orbis.

Krieck, Ernst 1933. Unser Verhältnis zu Griechen und Römern. — *Volk im Werden*, 1, 77–78.

Käärik, Henn 1973. Kartaago kultuuri probleeme. Tartu Riiklik Ülikool. Diplomitöö. Juh. L. Mäll.

Landgraf, Hugo 1945. Roms Triumph über Hannibal: Die Widerstandskraft einer Soldatennation entschied den Zweiten Punischen Krieg. — *Völkischer Beobachter*, 15. April, 4.

Losemann, Volker 1977. Nationalsozialismus und Antike: Studien zur Entwicklung des Faches Alte Geschichte 1933–1945. — *Historische Perspektiven*, 7. Hamburg: Hoffmann und Campe.

Miltner, Franz 1943. Wesen und Gesetz römischer und karthagischer Kriegsführung. — *Rom und Karthago. Ein Gemeinschaftswerk*. Hrsg. von Joseph Vogt. Koehler & Amelang, Leipzig, 203–261.

Mommsen, Theodor 1933. *Römische Geschichte*. Bd. 1. *Bis zur Schlacht von Pydna*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Mosig, Yozan D., **Belhassen**, Imene 2007. Revision and Reconstruction in the Second Punic War: Zama — Whose Victory? — *The International Journal of the Humanities*, 9, 175–186.

Picker, Henry 1976. *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier: Hitler, wie er wirklich war*. Stuttgart: Seewald Verlag.

Rosenberg, Alfred 1930. *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. München: Hoheneichen Verlag.

Schachermeyr, Fritz 1943. Karthago in rassengeschichtlicher Betrachtung. — *Rom und Karthago*, 9–43.

Schlieffen, Alfred Graf von 1936. *Cannae*. Berlin: Mittler und Sohn.

Speer, Albert 1969. *Erinnerungen*. Berlin: Propyläen-Verlag.

Taeger, Fritz 1943. Völker- und Rassenkämpfe im westlichen Mittelmeer. — *Rom und Karthago*, 44–82.

Verhandlungen 1941 = Verhandlungen des Deutschen Reichstags. *Reichstagsprotokolle* 1939/1942, 1. Donnerstag den 11. Dezember 1941.

Vogt, Joseph 1943a. Unsere Fragestellung. — *Rom und Karthago*, 5–8.

Vogt, Joseph 1943b. Das Puniertum und die Dynastie des Septimius Severus. — *Rom und Karthago*, 346–366.